

INDHOLD

Forord.	7
1. Spirer til kirkeretninger under enevælden 1730-1840	13
Herrnhuterne og pietismen	18
Oplysningstid – krise og muligheder	25
Den nye vækkelse efter 1800	30
”De stærke jyder”	33
Den gudelige forsamlingsbevægelse	35
De reformerte	40
Den romersk-katolske Kirke	43
2. Kirkeretningers fremvækst under religionsfrihed og folkestyre 1840-1870	46
Den unge grundtvigianisme 1840-1870	52
Degnekristne	62
Gammellutherske frikirker.	64
Indre Mission	70
Kampen om Midtjylland	76
Kirkeretninger uden for folkekirken 1840-1870	78
3. Kirkeretningernes vækstperiode 1870-1914.	108
Grundtvigianismen forgrener sig 1870-1914	112
Kirkeligt Centrum	119
Den store vækkelsestid i Indre Mission 1870-1914	124
Københavns Kirkefond	139
Fjerde Retning i folkekirken?	144
Kirkens Korshær	146
Luthersk Mission	148
Evangelisk Luthersk Missionsforening	155
Kirkeretninger uden for folkekirken 1870-1914	156

4. Kirkeretningernes storhedstid i Danmark 1914-1965	188
Tidehvert	190
Vi er alle grundtvigske – grundtvigianismen 1914-1965	194
Mange møder i talrige foreninger – Indre Mission 1914-1965	207
De højkirkelige	233
Kirkeretninger uden for folkekirken 1914-1965	235
5. Sekularisering og pluralisme 1965-2020	255
En vandåre i dansk kultur – grundtvigianerne 1965-2020	258
På kirkens højrefløj – Indre Mission 1965-2020	265
Læstadianerne	275
De nye lutherske valg- og frimenigheder	276
Den karismatiske bevægelse og Dansk Oase	280
Tværkirkelige missionsbevægelser og menigheder	289
Kirkeretninger uden for folkekirken 1965-2020	294
6. Retninger uden for den kristne kirke	347
Appendiks: Oversigt over forskelle og ligheder mellem kirkesamfund	363
Billedliste	374
Noter	375
Litteratur	389
Register	404

FORORD

”Fritænkerne griner af Grundtvigianerne; og Grundtvigianerne græder over Katolikerne; mens Spiri-, Bap- og Adventisterne hakker Methodister, Irvingianere og Mormoner til Plukfisk ...”

Gustav Wied, Dansemus, 1905

Gustav Wied satte ord på den brogede religiøse situation i hovedstaden for over 100 år siden. Diversiteten er ikke blevet mindre med tiden. Nogle få af datidens kirkeretninger eksisterer ikke mere, men talrige nye er til gengæld kommet til.

Der findes mange kirkeretninger i Danmark, både i og uden for folkekirken. Man ser forskellige navne på kirker og kristne foreninger i gadebilledet og i medierne, men hvem er de? Hvad står de for? Hvad er de uenige om? De spørgsmål vil denne bog besvare. Bogen viser også, at der er en langt større kirkelig pluralisme i dag end på noget tidligere tidspunkt i Danmarks historie.

Bogen giver et overblik over de forskellige kristne kirkeretninger i dag, men også over disse retningers udvikling her i landet gennem ca. 300 år. Dengang var de første ikkelutherske kirker kommet til landet, og dengang opstod også Brødremenigheden, der var den første ”retning” inden for den lutherske statskirke. Bogen beskriver således både retningernes nutid, deres historiske udvikling og deres holdninger igennem tiden.

Men ikke alle *teologiske retninger*, altså bestemte tankemæssige forståelser af kristendommen, i Danmark i perioden er med. Disse er kun taget med, hvis de også har sat sig spor i nye kirkeretninger eller ændring af eksisterende. N.F.S. Grundtvig er det bedste danske eksempel på en teologisk tænk, hvis rige tankeverden inspirerede til dannelse

af en *kirkeretning*, grundtvigianismen, der med tiden skulle blive den største og mest indflydelsesrige i landet.

Kirkeretninger begynder ikke altid med store tanker. Ofte er bevægelser opstået på grund af et praktisk eller åndeligt behov ”nedefra”. Nogle mennesker med et fælles anliggende begyndte at samles. Efterfølgende skulle man så finde sine egne ben som gruppe – kirkeligt, teologisk, kirkepolitisk – og blev til enten en ny menighedsdannelse uden for folkekirken eller en forening inden for folkekirken. I bogen her anvendes ordet *kirkeretning* både om organiserede frikirkesamfund og om retninger og foreninger inden for folkekirken – i mange tilfælde er skellet i øvrigt ikke skarpt mellem disse. For de folkekirkelige retningers vedkommende har man naturligvis sit medlemskab i folkekirken, men der er også en del af de frikirkeaktive, der opretholder deres medlemskab af folkekirken.¹

Bogen beskriver heller ikke alt det omfattende *kirkelige arbejde* i landet. Talrige kristne foreninger og organisationer har øvet en indsats inden for undervisning, diakoni eller mission. Det kan diskuteres, hvor mange af disse der hører hjemme i en bog om kirkeretninger. Diakonissestiftelsen i København har gjort et stort arbejde gennem mange år, men denne institution er ikke taget med, for der har aldrig dannet sig nogen særlig retning ud fra den. Først hvor et praktisk arbejde forenes med en særlig teologi eller en særlig forståelse af kirken og det kirkelige arbejde, kan man tale om en særlig kirkeretning. Derfor er Københavns Kirkefond taget med. Denne organisation rejste ikke alene kirkebygninger i hovedstaden, men gav også menighedslivet ved disse kirker et helt særligt præg i en periode. Kirkefondet kan således siges at være en særlig kirkeretning. Det samme gælder et diakonalt arbejde som Kirkens Korshær, der er taget med, fordi dette diakonale arbejde i højere grad end Diakonissestiftelsen kan siges at have nærmet sig noget, der kan kaldes en særlig kirkeretning. Der er her tale om et skøn fra forfatterens side.

Der findes i forvejen en række bøger, der beskriver kristne kirkesamfund og trosretninger i Danmark.² De fleste af disse værdifulde bøger er dog ved at være af ældre dato, og de dækker også hver for sig kun et udvalg af danske kirkeretninger. I denne bog er det søgt at få

alle, også mindre, kirkeretninger beskrevet, og der er lagt vægt på at føre deres historie i Danmark helt op til nutiden.

Bogen kan bruges som en opslagsbog, men samtidig er det også forfatterens håb, at de enkelte kirkeretninger ikke bliver set løse fra deres historiske sammenhæng. Derfor er bogen bygget kronologisk op, så der også tegnes et billede af den epoke og sammenhæng, som den enkelte kirkeretning opstod i.

Det er forbundet med store vanskeligheder at opgøre det antal mennesker, der er tilknyttet de enkelte kirkeretninger. Nogle opererer med medlemmer, andre gør ikke. Nogle regner kun voksne som medlemmer, mens andre tæller børn med. Der kan være meget stor forskel på antallet af formelle medlemmer og de reelt aktive. Nogle kirkeretninger med rod i fx Mellemøsten kan være tilbøjelige til at forbinde deres egen kirkeretning så meget med det etniske, at man til kirkens medlemstal regner alle, der kommer fra det pågældende territorium. Nogle nyere kirkeretninger har til gengæld flere kirkegænger end medlemmer, idet nogle mennesker vælger at være aktive i den menighed, selvom de er registrerede som medlemmer i en anden kirkeretning. Og selv begrebet "aktiv" kan dække over mange forskellige ting.³ Bogens mange tal skal altså tages med store forbehold, men de ville alligevel mangle, hvis ikke de var taget med.

Ikkekristne religioner hører ikke hjemme i denne bog, der handler om kirkeretninger, der her bruges som fælles betegnelse for alle kristne bevægelser – også dem, der ikke selv ynder at forbinde deres eget arbejde med ordet "kirke". Som i Kirkernes Verdensråd sættes grænsen for at være en kristen bevægelse ved troen på den treenige Gud. I Kirkernes Verdensråd vedtog man i 1961 følgende som medlemskriterium: "... et fællesskab af kirker, som bekender Herren Jesus Kristus som Gud og Frelser i overensstemmelse med skrifterne, og som derfor forsøger at fuldføre sit fælles kald til ære for den Ene Gud, Fader, Søn og Helligånd".⁴ Alle dem, der bekender troen på treenigheden, regnes i denne bog som kristne kirkeretninger, også selvom nogle af dem virker fremmedartede på en dansker, og selvom de adskiller sig ganske meget fra hinanden. Uden troen på den treenige Gud er der ifølge denne definition tale om en anden religion end kristendom – uanset

om man måske selv betegner sit arbejde med ord som ”kristen” eller ”kirke”.

I bogens sidste kapitel omtales i korthed nogle sådanne bevægelser, hvis navne mere eller mindre tydeligt spiller på kirke og kristendom: Guds børn, Christian Science, Det Frie Kirkesamfund og Jesu Kristi Kirke af de Sidste Dages Hellige (mormonerne). Jehovas Vidner står klart uden for den kristne kirke ved deres afvisning af læren om Tre-enheden og af Kristus som Guds Søn.

Der ligger en indbygget fare i at gå for meget i detaljer om interessante, men små bevægelser. I USA viste en optælling engang, at der på et tiår var kommet talrige bøger og artikler om mormonbevægelsen, mens det samme ikke gjorde sig gældende om de langt mere talrige metodister. Metodister var ”det almindelige” i USA, og det almindelige kan virke uinteressant.⁵ I Danmark er den evangelisk-lutherske folkekirke ”det almindelige”. Sognekirken med dens gudstjenester og kirkelige handlinger var der før alle kirkeretningerne, og mange steder i landet er den stadig det eneste religiøse udtryk. Folkekirken som institution falder således uden for rammerne af denne bog, mens derimod de folkekirkelige retninger hører med.

Billedet af den folkekirkelige ”dominans” i Danmark modificeres dog, hvis man ser på den faktiske gudstjenestedeltagelse. Som eksempel kan nævnes, at i Aarhus udgør folkekirkemedlemmerne ca. 80 procent af befolkningen og dermed det absolutte flertal, men antallet af kirkegængere i byens frikirker blev i 2007 anslået til at være på højde med folkekirkens.⁶ Det giver en vis skævhed i bogen, når en lille kirkeretning med ret få tilknyttede beskrives i et uforholdsmæssigt stort omfang. Dette kan vanskeligt undgås. Men der er dog tilstræbt en vis balance ved at beskrive de tre største kirkeretninger (grundtvigianisme, Indre Mission og Den romersk-katolske Kirke) og deres interne liv og udvikling i hver af de fem epoker, som bogen er delt op efter. De ydre vilkår og praktiske muligheder for kirkeretningerne har ændret sig drastisk i Danmark gennem de ca. 300 år. Religionsfriheden i 1849 og den store indvandring efter 1980 er to vigtige eksempler på de forandrede vilkår. Derfor er det nødvendigt at forstå de enkelte retninger og deres udvikling i lyset af de skiftende vilkår. De øvrige kirkeretnin-

ger beskrives kun i den periode, hvori de opstod eller begyndte deres virke her i landet.

Efter hvert afsnit er der i en note henvist til den vigtigste litteratur, som afsnittet bygger på, og som kan anbefales til videre fordybelse. Hvor der er tale om citater, talangivelser, og hvor det ellers skønnes nødvendigt, er der tillige tilføjet noter.

Jeg takker de mange, der undervejs har hjulpet med gode råd, oplysninger og litteraturhenvisninger, bl.a. Simon Jacobsen, Mogens Larsen, Peter Götz, Keld Dahlmann, Jørgen Thaarup, Søren Skovgaard Sørensen, Heine Holmgaard, Sten Johannesson, Hans-Ole Bækgaard, Thorsten Rørbæk, Finn Kier-Hansen, Esper Silkjær, Peter V. Legarth, Bent Bjerring-Nielsen, Tonny Jacobsen, Kaj Bollerup, Thomas Baldur, Mikkel Crone Nielsen, Jakob Laugesen, Poul Sebbelov, Per Damgaard Pedersen, Palle Thordal, Søren Dalsgaard og Jón Poulsen. Naturligvis uden at nogen af disse skal gøres ansvarlig for bogens indhold. Ganske særligt takker jeg tidligere sognepræst Mogens Gottfred Jensen, der som videnskabelig medarbejder i den sidste del af processen har været til stor hjælp, bl.a. som teologisk sparringspartner og omhyggelig korrekturlæser.

Mit eget forhold til kirkeretninger er præget af Voldum Sogn, hvor jeg voksede op. I min barndom i 1960'erne var retningspræget meget tydeligt i folkekirken, og trods den begrænsede kirkelige aktivitet i det østjyske var der gang i både missionshus og forsamlingshus. Til gengæld var egnen endnu så monokulturel, at jeg før min konfirmation næppe havde truffet en eneste person, der ikke var medlem af folkekirken. Da jeg i gymnasieårene gennem KFUM & KFUK og Kristeligt Forbund for Studerende begyndte at blive engageret i kristent ungdomsarbejde, mødte jeg en større kirkelig verden, der fascinerede mig i al dens bredde og forskellighed. Som sognepræst på Herningegnen havde jeg også den glæde at få flere forskellige bevægelser inden for folkekirken tæt ind på livet. Undervejs har jeg i forskellige sammenhænge mødt mange repræsentanter for de danske frikirker. Skønt jeg er opvokset med en lutherskkirkelig kristendomsforståelse, har jeg prøvet at lytte efter, om andre kristne – i andre kirkeretninger og under anderledes former – varetog vigtige anliggender. Man skal aldrig

Forord

udelukke, at andre kan have set nogle aspekter af Bibelen og den kristne tradition, som ens egen tradition ikke har haft tilstrækkeligt øje for. Jeg har således haft et ønske om at møde de enkelte kirkelige retninger med et åbent sind for at forstå, hvad der drev dem, og hvilke anliggender de havde. Man kan stadig se den gamle salmists ord som et ideal: ”Jeg er ven med alle, der frygter dig, og som holder dine forordninger” (Sl 119,63). Hvor troen på den treenige Gud bekendes, er der tale om den ene kristne kirke:

Den er endnu den samme,
har fælles kendingsrøb
i hver en folkestamme:
én drot, én tro, én dåb.
Ét helligt navn den ærer,
ét brød den lever af,
ét håb i hu den bærer,
én nåde Gud den gav.

Salmebogen, nr. 334, vers 2

Kurt Ettrup Larsen, Aarhus, januar 2022